

RABI ŘEKL JMÉNEM RABIHO...

Milan Lyčka

Rabi Dostaj ben Janaj řekl jménem rabiho Me'ira: Ten, kdo z toho, co se naučil, zapomene třeba jen jediné slovo, je podle Písma sám vinen zlem, které ho postihne, neboť je řečeno (Dt 4,9): „Jenom si dej pozor a velice se střež, abys nezapomněl to, co spatřily tvé oči.“ (Pirkej avot, 3,10)¹

I. Koncept dvou Tór

První kapitola traktátu *Pirkej avot* z *Mišny* popisuje předávání (trádování) učení Tóry z generace na generaci, jak si je představovali a jak je vyučovali rabíni. Rabínská čili farizejská tradice kladla už ve starověku důraz na vlastní, flexibilnější interpretaci psaného textu Pentateuchu, čili prvních pěti knih Mojžíšových hebrejské bible, Tóry v užším smyslu slova, než jak jej vykládali jejich rivalové, saduceové, kteří se drželi spíše doslovného znění. Aby této své interpretaci dodali autoritu a váhu, přijali rabíni koncept tzv. *ústní Tóry* (תורה שבעל פה, *tora še-be-al pe*), která byla v jejich pojetí nejen komplementární k Tóře psané (תורה שבכתב, *tora še-bi-chtav*), ale byla jí zároveň rovnocenná, pokud jde o její božský původ a závaznost pro člověka. Obě Tóry podle tohoto pojetí obdržel Mojžíš na hoře Sinaj přímo od Boha,² a proto bylo třeba v procesu předávání zachovat naprostou věrnost „originálu“. Starozákonníkům je známa úcta židovských tradentů (*masoretů*) k psané podobě textu hebrejské bible; do textu nelze zasahovat, dělat v něm změny, ani kdyby se nám

¹ *Pirkej avot – Výroky otců*, Praha 1994, překlad B. Noska, str. 23–25.

² Že jde o dvě Tóry, je možno vyvodit rabínskou interpretací biblického verše: „Toto jsou nařízení (חוקים, *ha-chukim*), řády (המשפטים, *ha-mišpatim*) a zákony (התורות, *ha-torot*), všechno plurál), jež Hospodin vydal na hoře Sínaji prostřednictvím Mojžíše, aby byly mezi ním a syny Izraele.“ (*Lv 26,46*) Srv. cit. d., str. 22.

jeho podoba zdála porušená nebo nesrozumitelná. Text Tóry je posvátný a dokonalý, pouze naše porozumění selhává.

Se stejnou úctou přistupovali rabíni i k „textům“ Tóry ústní. Orální tradice byla rabíny chápána jako zjevená Bohem, a proto stejně posvátná a neměnná jako text Pentateuchu. Zatímco však biblický text byl fixován písemně, tedy pro nás doslova hmatatelně, v podobě smyslově přístupné a „objektivně“ verifikovatelné, nesměla se ústní Tóra uchovávat písmem, ale předávat v neměnné podobě od učitele na žáka ústně. V pozadí mohla být obava, aby nedošlo k záměně, případně setření rozdílů mezi oběma způsoby přenosu; nebyla to však obava ze smíšení dvou prvků nestejně hodnoty, jak by to interpretovali saduceové nebo karaité, kteří připisovali psané Tóře absolutní primát, ale výraz nutnosti zachovat zřetelně oddělené oba způsoby tradice.³

Ačkoli je mezi psanou a ústní Tórou zdánlivě jednoduchý vztah textu a jeho interpretace, i po obsahové stránce rabíni zdůrazňovali souběžnost a relativní nezávislost obou tradic. Smyslem osvojení si Písma není prostá znalost jeho doslovného znění, ale zároveň schopnost vzhledu do jednotlivých vrstev smyslu textu, které se skrývají např. v mnohoznačnosti užitých slov nebo jejich vřazení do kontextu. Umět „číst“ psaný text (z paměti) je jen základní rovina vzdělání, kterou je třeba doplnit jeho základní interpretací (nejstarší, tradiční interpretační metodou je tzv. *midraš*). Tuto interpretaci máme zachycenu už v nejstarších překladech hebrejského textu do aramejštiny (*targumy*) nebo do řečtiny (*Septuaginta*), kde vlastně tvoří vysvětlující přídavky a vsuvky. Vedle toho ústní tradice existuje jako relativně samostatný útvar; její interpretace mají povahu svěbytných výtvarů a citace z psané Tóry vzbuzují spíše dojem ilustrace nekonfliktnosti a komplementarity obou tradic. Je tu však ještě druhý aspekt orální Tóry, kterým jsou soubory příkázání či rozhodnutí náboženských židovských autorit (tzv. *gezerot*, גזרות, nebo *takanot*, תקנות), opírající se o základy, které nepocházejí z Tóry psané, ale např. o zvykové právo.

³ Hellénistická rétorika rovněž rozlišovala mezi *vóμοι ἔγγραφοι* (*ius scriptum*) a *vóμοι ἄγραφοι* (*ius non scriptum*), ale mezi jejím pojetím a pojetím židovským je zásadní rozdíl: v prvním případě jde o podstatnou odlišnost dvou zákonů (psané a „zvykové“ právo), kdežto ve druhém případě jde o odlišnost způsobu přenosu jednoho a téhož učení. Viz B. Gerhardsson, *Memory and Manuscript*, Uppsala 1961, str. 26.

II. Ústní tradice

Médiem, jímž se ústní tradice uchovávala, byla paměť. Jednotliví rabíni nebo rabínské školy ukládali do paměti svých žáků poklad svého učení jeho neustálým recitováním a opakováním. Tím není řečeno, že psaná Tóra se neučila nazpaměť – v rabínských disputacích se citovalo z bible z paměti –, ale v příslušném kontextu (veřejné vyučování, bohoslužba) se mohlo z Písma pouze předčítat (קרא, *kara*, z toho název pro Písmo מִקְרָא, *mikra*, resp. pro tzv. rabínskou bibli גְּדוּלֹת מִקְרָאוֹת, *mikra'ot gedolot*), kdežto ústní Tóra se citovala (opakovala, resp. studovala, שָׁנָה, *šana*; podle toho se učení ústní Tóry nazývá מִשְׁנָה, *mišna*) z paměti. Stejně jako v případě psané Tóry znamenala fixace tradovaného materiálu v paměti pouze první, základní fázi učení, kterou bylo třeba doplnit ještě nadstavbou interpretační.⁴ Mezi těmito dvěma aspekty však zřetelně existuje napětí: na jedné straně jde o přesné, doslovné předávání „textu“ učení té které školy, na straně druhé o jeho doplňování, „vylepšování“ o jeho výklady.

Z pedagogického hlediska je důležité, že první aspekt časově vždy předcházel aspekt druhý, tedy nejprve se student musel naučit doslovné znění tradovaného materiálu a teprve po jeho osvojení se mohl pokoušet proniknout do jeho smyslu. Rabíni velmi často zdůrazňovali, že se žáci nejdříve musí učit (tedy si uložit do paměti) a až potom se snažit rozumět; někdy doslova varovali před předčasnou meditací nad textem.⁵ Proto se také v rabínských školách nevyvinul a nepěstoval způsob předávání učení ve formě výtahů nebo přehledů podstatných myšlenek a představ jednotlivých autorit nebo škol. Základní metodou byl přesný, doslovný záznam v paměti, opakování a recitování; předávat učení znamenalo *citovat* výroky spolu se jménem té autority, která je vyřkla. Úcta rabínů k vlastním slovům velkých židovských učenců je vyjádřena v *Mišně* (a později podobně na řadě míst v Talmudu) v podobě závazného pravidla: „Člověk je povinen se vyjadřovat jazykem (slovy) svého učitele.“⁶ Povinnost uvádět jméno původce výroku

⁴ Učenec, který se nepozvedl nad tuto základní úroveň opakování naučeného textu (hebr. שוֹנֵה, *šone*, aram. תַּנָּא, *tana*), sloužil často v rabínských školách jako referenční příručka, „živá kniha“. Rabíni takovými „záznamníky“ velice často opovrhovali, případně je považovali až za nebezpečné ve své omezenosti.

⁵ Např. *Talmud Bavli (Berachot)*, 28 b.

⁶ *Mišna (Edujot)*, 1,3: אדם חייב לומר בלשון רבו.

je rovněž zmiňována na řadě míst Talmudu; důvodem bylo jednak zajištění autenticity výroku, jednak jeho autority a závaznosti.⁷ Respekt k výroky rabínských autorit byl tak veliký, že se citovaly a předávaly dále i tehdy, když jim nebylo rozumět, tzn. když nebylo možno vyložit jejich smysl.⁸

III. Předávání ústní Tóry

Učitelé (rabíni) předávali svým žákům a následovníkům své učení tím, že je opakovaně předříkávali a tím se je snažili uložit, „vtisknout“ do paměti svých svěřenců. Povinnost stálého opakování, recitování textu byla zakotvena jako jedno ze základních pedagogických pravidel. Proces měl ovšem dvojí aspekt: jednak byl zaměřen navenek, ke studentům, jako přenos, tradice, jednak znamenal samotné „studium“ ve vlastním slova smyslu pro toho, kdo text neustále nahlas opakoval. Naučený, „studovaný“ materiál byl v paměti zachycen tak pevně, že v případě potřeby bylo jen obtížné se ho zbavit. Rabíni, kteří např. chtěli zapomenout učení některé školy, aby se mohli naučit jiné, často podstupovali obtížný proces půstu a modliteb, aby z paměti vymazali původní záznam.

Aby však proces zapamatování probíhal hladce, existovaly jisté tendence a techniky, které „studium“ usnadňovaly. Jedním z důležitých metodických návodů bylo pravidlo, že je vždy třeba vést žáka k osvojení si učiva nejkratším možným způsobem.⁹ To vedlo rabíny k tomu, aby své učení vyjadřovali jednak velmi stručně, v koncentrované podobě, jednak aby používali určitých šifer, podobenství nebo

⁷ V době existence židovského chrámu existovala řada zákonných (*halachických*) výroků a rozhodnutí, které byly „anonymní“, byly tedy tradovány bez udání autora. Byla tu však ústřední autorita, ke které všechna tato učení poukazovala, tedy chrám, ve smyslu náboženského centra, odkud vychází veškerá *halacha*. Toto doslova „zeměpisné“ zaštitění můžeme vidět ve starší době např. v biblickém výroku o Jeruzalémě: „Ze Sijónu vyjde zákon, slovo Hospodinovo z Jeruzaléma,“ (Iz 2,3), nebo v rozhodující roli jeruzalémské křesťanské komunity v prvotním křesťanství (Sk 15 n.).

⁸ Např. v *Mišně (Para)*, 1,1, říká rabi Jošua: „Tak jsem prostě (bez bližšího určení, nejasně, vágně) slyšel“ (כך שמעתי סתם), nebo rabi Tarfon: „Slyšel jsem, ale nemám (k tomu) vysvětlení“ (אני שמעתי ולא היה לי לפרש), *Tosefta, Zevachim*, 1,8.

⁹ *Talmud Bavli (Pesachim)*, 3 b: לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה.

symbolických výrazů, které by v sobě nesly poukaz k širšímu kontextu. I z Nového zákona známe Ježíšův poukaz k celku svého učení skrze „šifru“: „Na těch dvou přikázáních spočívá celý Zákon i Proroci.“¹⁰ Je to jakási obměna „zlatého pravidla“ rabiho Hilela: „Toto je celá Tóra; zbytek je její výklad.“¹¹ Jinou možností byla citace určitých klíčových slov (סימנים, *simanim*), která sloužila jako název některého celku učení a jejichž vyslovení asociovalo obsah této části; mohlo to být nějaké významné slovo, nebo prostě začáteční slovo oddílu, tedy jakési *incipit*. Při rabínské disputaci tak nebylo třeba citovat celý oddíl, stačilo toto „heslo“ a všichni zúčastnění věděli, o co jde.

IV. Povaha rabínské tradice

Rabínský koncept dvou Tór, předaných Mojžíšovi na Sinaji, vyvolává řadu otázek, zejména pokud jde o vztah původního znění, „originálu“, a jeho výkladů. Rabíni se implicitně hlásili k antické tradici, která se vždy snažila zajistit svou starobylost a tedy i úctyhodnost a málo dbala na to, kdo je konkrétním tradentem. Ani rabíni nebyli žádní *auctores* ve smyslu moderního autorství, nýbrž spíše svědky procesu předávání, jehož součástí se stávali a za nějž ručili svou existencí: „velice se střež, abys nezapomněl to, co spatřily tvé oči“ (viz výše). Formule „rabi řekl jménem rabiho“,¹² neustále se opakující v rabínských disputacích, jak je máme zaznamenány v *Mišně* či Talmudu, je opět jen „šifrou“, eliptickým výrazem, který má v sobě zavinitý celý řetěz tradice, jdoucí zpět k Mojžíšovi na Sinaj. To, co bylo lidem darováno skrze Mojžíše, Tóra (učení, *halacha*), bylo předáno jako dokonalý celek; nelze k němu nic přidat, ani z něho nic ubrat. Jediné, co lze dělat, je předávat jej věrně a v neporušeném stavu dalším generacím.

Problém vztahu originálního „textu“ a interpretace (חידוש, *chiduš* – výklad, doslova „něco nového, novela“) řešili rabíni právě pomocí pojetí dvou Tór. „Nový“ výklad je vlastně jen aktualizací, rozvinutím latentního učení, obsaženého v zavinité podobě v celku mojžíšské

¹⁰ Mt 22,40; srv. Mt 7,12: „Jak byste chtěli, aby lidé jednali s vámi, tak vy ve všem jednejte s nimi; v tom je celý Zákon i Proroci.“

¹¹ *Talmud Bavli (Šabat)*, 31 a: וזו היא כל התורה כולה ואירך פירושה הוא.

¹² Někdy se tato formule rozvíjí do větší šíře, např.: Rabi X řekl: Rabi Y řekl, že rabi Z řekl atd.

tradice, která je starobylá a úctyhodná. Citace starší rabínské autority některým z následovníků, žáků, je přihlášením se k této tradici, a případný výklad citovaného není jejím překonáním, ale „novelizací“, ve smyslu explicitního formulování toho, co už v původní verzi bylo implicitně obsaženo.

Rabínská tradice však není formulována jen slovy; navíc slova zde nejsou vyjádřením nějakých abstraktních pojmů či idejí, jak je tomu v tradici řecké, ale mají konkrétní vazbu na záležitosti reálného života.¹³ Učitel, rabín, není tedy jen mechanickým tradentem a vykladačem nařízení a příkázání Tóry, která je třeba poté aplikovat v praktickém životě, ale je konkrétním ztělesněním této tradice. Autenticky předávat učení Tóry znamená pro rabína zajišťovat je celým svým bytím. Učitel, který žije to, co učí, garantuje závaznost učení i pro své žáky. Citovat svého učitele znamená také imitovat jeho způsob života. To není primárně, nebo spíše izolovaně chápaný, morální apel. Je to výraz esenciální sakrality tradovaného, jehož nelze dosáhnout v nějakých transcendentních výšinách, ale uprostřed aktivního života mezi lidmi a s lidmi na zemi. „Není na nebi“, praví rabi Jehošua ve slavné talmudické pasáži o rabínském sporu a Boží intervenci,¹⁴ podle výkladu rabiho Jirmeji tím míní Tóru. Ta má tak sice božský počátek, původ, ale její další osud už je jen v rukou lidí. Jen na nich, na jejich věrnosti tradici, záleží, jestli bude toto dědictví zachováno v autentické podobě a bude pro lidi požehnáním, nebo se jeho pokřivený obraz stane pro lidstvo pohromou.

Zusammenfassung

Der rabbinischen (pharisäischen) Tradition zufolge existieren zwei Arten der Überlieferung der göttlichen Erscheinung: die schriftliche und die mündliche Thora. Die pharisäische Interpretation des biblischen Textes war im Unterschied zur Interpretation der Sadduzäer, den Haupttrivalen der Pharisäer, beweglicher, doch haben die Rabbiner, um die Authentizität ihrer kritischen Sachanalyse sicherzustellen,

¹³ Studentům biblické hebrejštiny se notoricky zdůrazňuje, že slovo **דבר**, *davar*, neznamená jen „slovo“, ale též „záležitost“, „událost“, „čin“, „skutek“ apod.

¹⁴ *Talnud Bavli (Bava mecia)*, 59 a b.

dem Begriff der mündlichen Thora den Weg gebahnt: der selbständigen Tradition, die ihren Ursprung ebenfalls von Moses auf dem Berg Sinai ableitet, sich aber vom schriftlichen Wortlaut des Gesetzes grundlegend unterscheidet. Eine Vermischung beider Traditionen war nicht erlaubt, wenn auch in den rabbinischen Schulen die Texte beider Traditionen auswendig gelernt wurden. Ihr öffentlicher Vortrag entsprach dem jeweiligen Textzusammenhang: die schriftlichen Texte mußten vorgelesen, die mündlichen „Texte“ auswendig vorgetragen werden. Um die Überlieferung der traditionellen Lehren sicherzustellen, hielten die Rabbiner ihre Studenten dazu an, diese gemeinsam mit den Namen von deren angeblichen „Autoren“ auswendig zu lernen. Die meisten Sprüche waren jedoch nicht ursprünglich sondern entstammten von früheren Autoritäten, so daß sich charakteristische Aussagen entwickelten wie: „Rabbi sagte im Namen des Rabbi...“, die sich immer weiter verketteten: „Rabbi X sagte: Rabbi Y sagte, daß Rabbi Z sagte...“ Das Zitieren war jedoch nur das erste Stadium des pädagogischen und exegetischen Prozesses, da zwischen der genauen Zitierung der angesehenen Autoren und ihrer Neuinterpretation stets eine Spannung besteht. Die naheliegende Lösung der Rabbiner bestand darin, daß man jede neue, aber richtige Deutung als die wörtliche Explikation dessen betrachtete, was bereits implizit im vorherigen Ausspruch enthalten war. Auf diese Weise eröffneten die Rabbiner den Weg zu einem exegetischen Bildungsprozeß und sicherten gleichzeitig die Gültigkeit und Verbindlichkeit dieses Prozesses.

Summary

According to the rabbinical (Pharisaic) tradition, there are two main vehicles of divine revelation: the written and the oral Torahs. In contrast to that of their chief rivals, Saducees, the Pharisaic interpretation of the Biblical texts was far more flexible, but to secure the authenticity of the exegesis the rabbis invented the notion of the oral Torah – a separate tradition that also goes back to Moses on Mt. Sinai, and is definitely different from the written law. Mixing these two traditions was not allowed. Although „texts“ of both traditions were memorized in rabbinical schools, their public performance matched the respective context: written texts had to be read only and oral „texts“ had to be presented orally only. To pass on the traditional teachings, the rabbis had their students learn by heart sayings toge-

ther with the names of their alleged „authors“. However, most of the maxims were not original and stemmed from the previous authorities. Thus the typical sayings of „The rabbi said in the name of the rabbi“ developed often into whole chains of similar statements: „The rabbi X said: The rabbi Y said that the rabbi Z had said... etc.“ But to quote was never enough; it was only a first stage of the pedagogical and exegetical process. Now, there is a certain tension between an accurate citation of recognized authorities and the new interpretation of those authorities. According to rabbis, the solution is at hand: Any new but correct interpretation is only an explication in words of what has been implicitly contained in the earlier dictum. This way the rabbis opened the door to the creative exegetical process and at the same time ensured validity and sanction to products of this process.